

Att ta territoriet i besittning

Generalguvernörerna och maktens legitimering i provinserna

Kekke Stadin

När någon gör anspråk på dominans över ett område sker det vanligen genom olika markeringar.¹ Inom vissa områden, exempelvis den vetenskapliga diskussionen, sker denna markering av revir vanligen genom så subtila tecken att de endast uppfattas av de inblandade själva. I andra sammanhang uttrycks anspråk på kontroll över ett område mer handfast. När kungen reser runt i landet på sin Eriksgata tar han landet i besittning på ett konkret sätt. I det medeltida samhället handlade det om att visa upp sig själv och sin styrka och vinna stöd och legitimitet för sin maktposition. I modern tid har maktaspekten förlorat sin aktualitet, men det handlar fortfarande om att vinna stöd och legitimitet för kungavärdigheten och framför allt; kungen tar landet i besittning.

Dessa handlingar, avsedda att markera dominans, kan i Clifford Geertz efterföljd ses som betydelsebärande symbolhandlingar. Men de kan också ses som sociala handlingar varigenom en markrelation upprättas. Utifrån ett sådant perspektiv är det inte handlingarnas symboliska betydelse som står i fokus, utan vad handlingarna åstadkommer eller avser åstadkomma. Det handlar om strategier för att skapa maktrelationer i ett bestämt socialt sammanhang. Eriksgatan syftar till att skapa en relation mellan kungen och folket. Den organiseras av kronans representanter, men det krävs att inte endast kungen utan även folket är införstådda med Eriksgatans betydelse. Utan folkets medverkan, som åskådare eller mer aktivt deltagande, får kungen inte sin maktställning legitimerad. Då är det bara en persons resa genom landet.

I syfte att lyfta fram de strategier genom vilka vissa sociala handlingar skiljs ut som något speciellt har antropologen Catherine Bell introducerat begreppet "ritualisering". För att ritualisera en handling används olika tekniker som exempelvis formalisering, dramatisering, repetition, anknytning till traditioner och andra moment som annars kopplas till ritualer.² Begreppet "ritualisering" används här som ett redskap för att belysa den svenska stormaktens strategier

för att upprätta en maktrelation till befolkningen i provinserna och rikets ytterområden. Det svenska stormaktsväldets strategier i den pågående statsbildningsprocessen ses här dels som ett uttryck för en strävan efter en starkare kontroll över erövrade områden och en starkare integration av väldets olika delar, politiskt, rättsligt, ekonomiskt och socialt, dels som ett svar på samhällets behov och folkets krav.³ I denna artikel riktas fokus på olika strategier som den svenska stormaktens representanter använde för att vinna legitimitet för den svenska överhögheten i provinserna och för sin egen maktposition.

I Europas tidigmoderna monarkier var maktens uttrycksformer många. Monarkerna proklamerade sin kungliga maktposition i kröningarna, men också genom audienser, hovceremonier, storslagna fester och andra former av representativ offentlighet. Ryttnarstatyer placerade mitt på den nyanlagda stadens torg, kungaporträtt och triumfbågar var andra sätt att visualisera maktrelationen.⁴ Härigenom blev dominansen bokstavligen talat synlig, utan att militärmakt eller reellt våld behövde användas. Visualiseringen påminde om det latenta våld som låg inbäddad i maktrelationen. Här åskådliggörs också relationens assymeri: det finns en överordnad och en underordnad part. "Visualisering" används som det andra nyckelbegreppet i undersökningen.

Studier av maktens representationer och legitimering under tidigmodern tid har främst varit inriktade på kungen, hovet och centralmaktens institutioner.⁵ Börje Harnesk har framhållit att varje maktutövning är beroende av att kontinuerligt legitimera sina åtgärder genom kommunikation mellan överheten och de underlydande.⁶ Legitimering av ett maktsystem är enligt detta synsätt en ständigt fortgående process. Här studeras olika uttryck för denna legitimering i det svenska östersjöväldets provinser.

Huvudkällorna är de rapporter och anteckningar som Rutger von Ascheberg, Gustaf Banér, Nils Bielke, Per Brahe och Erik Dahlbergh har efterlämnat från sina ämbetsperioder som styresmän för provinser inom det svenska stormaktsväldet.⁷ Dessa har kompletterats med Johan Rosenhanes dagbok över sin ämbetsperiod som landshövding över Viborgs län och Karelen, Olof Stiernhööks journal samt Ellen Fries studie av Erik Oxenstiernas ämbetsstid som guvernör i Estland.⁸

Källorna härrör alla från kronans representanter. Studien gäller alltså den bild som de högsta befattningshavarna och andra ämbetsmän själva ville ge av sina maktmanifestationer snarare än provinsbefolkningens syn på händelserna. Det handlar om generalguvernörernas strategi för att markera att territoriet togs i besittning.

Provinser, guvernörer och generalguvernörer

Statsformeringen i det tidigmoderna Europa kan beskrivas som en process varigenom en furstes olika territorier blev alltmer integrerade på olika nivåer. För Sveriges del har relationen mellan de gamla och de nya delarna av väldet varit en av de centrala frågorna för forskningen kring den tidigmoderna statsbildningsprocessen.⁹

Titeln generalguvernör har i Sverige främst förknippats med styrelsen av de erövrade områdena under stormaktstiden. Ledningen av provinserna runt Östersjön samt kolonin Nya Sverige anförtroddes generalguvernörer. Periodvis styrdes Finland, och tillfälligtvis också andra delar av riket, av en generalguvernör. Å andra sidan installerades inte generalguvernörer i alla nya provinser. Hertigdömet Estland styrdes länge av en guvernör; först 1673 ändrades titeln till generalguvernör.

Generalguvernörsämbetet kan delas in i fyra huvudperioder. Den första sträckte sig från 1620-talet då den förste generalguvernören utsågs och fram till 1634. Den andra perioden inleddes genom 1634 års regeringsform medan karolinska enväldet utgör period tre. År 1721 hade absolutismen avskaffats och en stor del av provinserna var definitivt förlorade, vilket markerar inledningen till den fjärde perioden.

Före 1634 fanns ingen formell reglering av generalguvernörsämbetet. Ämbetet inrättades som en personlig relation mellan kungen och den individuella ämbetsmannen. Denne hade sin personliga instruktion och ämbetet var anpassat till innehavaren. Generalguvernörens status berodde på hans börd, meriter och personliga instruktion.¹⁰

Genom 1634 års regeringsform formaliserades ämbetena och ämbetsmännen fick anpassa sig till tjänsten istället för tvärtom. I § 23 fastslogs rangordningen bland länens och provinsernas befattningshavare. Alla benämndes landshövdingar, utom Stockholms överståthållare, samt befattningshavarna i krigsområdena Preussen och Livland. De senare, vilka benämndes generalguvernörer, hade rang fem respektive sex och var alltså inte högre i rang än de främsta landshövdingarna. Paragrafen avslutas med en kort passus om att "Där och rikens heder eller tarf fordrar..." kunde *överlandshövdingar* utnämnas och de skulle ha säte bland rikens råd.¹¹ Det var av allt att döma med stöd i dessa ord som generalguvernörer med säte i rådet senare utnämndes över provinserna även i fredstid.

Enligt RF ingick inte provinserna i Sveriges militära organisation, men under enväldet gjordes ansträngningar att integrera de baltiska provinserna militärt.¹² I § 49 anges inom parentes att generalguvernörerna "så vidt de tillika över krigsfolket och fästningarne hafva att biuda".¹³ Därmed kom de även efter fredssluten att äga kontrollen över provinsens militära styrkor, vilket

markerades av att de under 1600-talets andra hälft oftast valdes bland fältmarskalkarna. Generalguvernörerna hade alltså makten över både den militära och den civila förvaltningen. Detta gav dem en utomordentlig position inom det svenska väldet, som endast överträffades av kungen själv.

Provinsstyresmännens instruktioner följde en grundmall, som varierades beroende på provinsens specifika förhållanden. Erik Oxenstierna exempelvis, skulle enligt instruktionen ”hålla ett öga på den andliga staten”, ha överinseende över lag och rätt, den militära organisationen och gränserna, samt befordra Estlands handel.¹⁴ När Gustaf Banér utnämndes till generalguvernör över Skåne 1664 fick han, enligt egen utsago, ingen instruktion. Han sade sig dock ha sett till att lag och rätt skipades, fortifikationsarbetet fortskred och gränserna bevakades, kronans rättigheter tillvaratogs samt att kronans räntor inte försnillades.¹⁵

Ellen Fries påpekade att en guvernörs- eller generalguvernörsutnämning inte alltid var odelat uppskattad. Drottning Kristinas halvbror Gustav Gustavsson exempelvis avböjde erbjudandet om guvernörsposten i Estland, då han fann Reval alltför avlägset.¹⁶ Erland Sellberg har utifrån en liknande ståndpunkt framhållit att Johan Skytte var ambivalent till sin upphöjelse till generalguvernör över Livland, Ingermanland och Karelen år 1629. Orsaken uppges vara att han därmed hamnade utanför maktens cirklar i Stockholm.¹⁷

Införandet av envælde innebar att generalguvernörerna på ett mer entydigt sätt blev kungens män i provinserna. Kopplingen till rådet kvarstod, men utnämningen till generalguvernör föregick då normalt utnämningen till kungligt råd. Rutger von Ascheberg exempelvis utnämndes för första gången till generalguvernör i december 1679, riksråd blev han först 1681.¹⁸ Erik Dahlbergh å andra sidan utnämndes till både kungligt råd och greve samma dag som han fått fullmakt som generalguvernör över Bremen-Verden år 1693.¹⁹ Det kungliga rådet samlades inte längre in plenum, utan vilka som kallades till sammanträdet berodde på de ärenden som skulle behandlas. Ofta överlade kungen brevlades med de olika generalguvernörerna.²⁰ Den nya maktordningen medförde att ambivalensen till utnämningen minskade betydligt. Under envældet blev det för flera karoliner en väg till grevlig rang och till maktens centrum som kungligt råd.

Skillnaden mellan en generalguvernör och en guvernör var till en början oklar, men när den tydligare definierades var det främst en fråga om rang. I exempelvis Livland hade generalguvernören ett antal guvernörer under sig, vilka hade en ställning som snarast motsvarande landshövdingarnas. Fortsättningsvis används generalguvernör som en samlande beteckning för provinsernas högsta styresmän. De enskilda ämbetsmännen presenteras däremot med titeln guvernör respektive generalguvernör.

En maktrelation upprättas

Generalguvernören skulle representera den svenska kronan. Det innebar att han hade militära, politiska och juridiska maktbefogenheter. Det handlade till stor del om en kontrollerande makt i förhållande till de erövrade områdena. En annan sida av deras verksamhet var att skapa och vidmakthålla en maktrelation till provinsbefolkningen och att vinna åtminstone en viss legitimitet för den svenska överhögheten. Detta skedde bland annat genom att kontakten mellan generalguvernör och provinsbefolkning ritualiserades i form av ceremonier och högtidligheter.

När en monark besteg tronen svor Sveriges ständer sin trohetsed till honom eller henne. Kröningen var ytterligare en ceremoni varigenom kungen tog riket i besittning. Den gav monarken Guds välsignelse för sin maktposition, men genom ritualisering av inte enbart kröningsakten utan även föregående processioner och efterföljande festligheter manifesterades maktrelationen mellan den krönte monarken och undersåtarna. Malin Grundberg har studerat vasatidens kungliga ceremonier. Hon har beskrivit hur ceremonierna i samband med Kristinas kröning formaliserats i anslutning till gamla traditioner i syfte att bekräfta drottningens makt.²¹ När monarkens maktrelation till provinsernas innevånare skulle upprättas saknades sådana formaliserade traditioner. Här blev generalguvernörernas initiativ av stor betydelse. Vi ska därför titta lite närmare på den hyllningsceremoni, som Erik Oxenstierna anordnade till Kristinas ära i Estland 1651, och som har beskrivits av Ellen Fries.

Erik Oxenstierna stannade kvar i Sverige i nästan ett år efter sin medverkan i Kristinas kröning 1650. Han hade då fått i uppdrag att organisera en hyllning av drottningen i Estland och så snart han kom tillbaks till Reval försommaren 1651 påbörjades förberedelserna. Ceremonin inleddes den 9 september genom ett stort intåg i Reval med guvernören och den gästande fältmarskalken Gustav Horn i spetsen av processionen. En trupp av adeln och hela riddarfanan följde därefter och sedan kom representanter för borgerskapet åtföljda av "svartskallarna", ett köpmannagille som tillika var en ryttarkår. Processionen gick genom staden upp till guvernörens residens i slottet, där garnisonerna var uppställda med fanor och musik.

Efter ett par dagars formella förhandlingar mellan Oxenstierna och representanter för adel och borgerskapet kring proceduren avlade lantråden, ridderskapet och landskapen sina eder. Det skedde under högtidliga former på en för ändamålet uppbyggd scen på borggården. Borgerskapet hade efter långa förhandlingar genomdrivit kravet att få svära sin ed i rådhuset, där de var mer hemmastadda. Därefter följde flera dagars festligheter med festmåltider, musikunderhållning, fyrverkerier, ringränning, målskjutning och "andra

sådana fröjdespel, som man hafver kunnat tänkt lända H. K. Maj:t till ära och nådigst behag, samt en sådan akt till ära.”²²

Erik Oxenstiernas sätt att organisera kröningshyllningen gav festligheterna den förtätning och glans som krävdes för att göra Kristinas – och hennes guvernörs – maktposition i provinsen synlig och legitim. För att det hela skulle gå rätt till sökte guvernören få information om denna typ av ceremonier. Han sökte skapa tyngd och legitimitet åt hyllningsfesten genom att knyta an till gamla ritualer och kända ceremonier. Problemet var att de uppgifter han fick var vaga och motstridiga.²³ Oxenstierna fick improvisera när han utifrån knapphändiga fakta och egna erfarenheter regisserade högtidligheterna. Festernas dramatisering knöt an till såväl den traditionella kungaeden som till kröningsceremonierna. När befolkningen svor sin trohet till hertiginnan av Estland var Erik Oxenstierna bokstavligen i drottningens ställe.

Ceremonin kan ses som en social handling, som skapade en bestämd social relation, en maktrelation. Ur generalguvernörens perspektiv var det en maktrelation av dominans och underordning, där en aspekt var att upprätta undersåtarnas lydnad. För att vinna erkännande och legitimitet för denna maktrelation var det av vikt att provinsbefolkningen deltog, om inte annat som ”hyllningskör”. Genom att festligheterna utformas som en ritual skapades också en särskilt högtidlig stämning kring händelserna. Genom de ritualiserade ceremonierna sökte man skapa en känsla av enighet och samhörighet. Randall Collins använder i detta sammanhang begreppet ”känslomässig energi”, som också innebär att om ritualen utförs på ett sätt som uppfattas som legitimt så accepteras också det budskap som ceremonin avser förmedla.²⁴

Estländarna var inte enbart åskådare, utan de deltog även i processionen, i hyllningarna längs processionsvägen och genom sina högtidliga eder. Värt att notera är att denna maktskapande kommunikation i första hand gällde den lokala eliten och de övre samhällsskikten, inte bondebefolkningen. Genom livegenskapen gavs bönderna inte samma plats nära maktens centrum som i Sverige. Maktrelationen mellan Kristina och Estlands befolkning visualiserades genom ceremonierna och festligheterna: hon var Sveriges krönte kung, men också Estlands hyllade hertiginna.²⁵

Det tysk-baltiska borgerskapet i Reval var den grupp som starkast lyckades markera sin integritet gentemot guvernören. Borgarna ville själva välja plats för sin trohetsed och lyckades driva igenom att de fick göra det i rådhuset. Här hade således guvernören blivit tvungen att ge vika för borgerskapets önskemål. Borgerskapet svor sin ed inomhus, i rådhuset där det var mer avskilt och där de kunde behålla en viss kontroll över ceremonin genom att den genomfördes i deras egen lokal.

Hyllningarna regisserades uppifrån, från guvernörens residens, och frågan är: hur frivillig var undersåtarnas medverkan? Borgerskapets krav att själva få

välja plats för eden antyder att alla inte hade samma syn på denna hyllningsfest och hur den skulle genomföras. Samtidigt var det viktigt för de lokala makteliter som inbjudits att markera sin position i samhället genom att visa upp sig i och nära maktens centrum.

Det var inte enbart den asymmetriska maktrelationen mellan monark och befolkning som ritualiserades och visualiserades på detta högtidliga sätt. Generalguvernörens egen maktposition i förhållande till undersåtarna i governmentet upprättades på ett likartat sätt. Vikten av att generalguvernörerna i sina framträdanden i provinserna visualiserade den svenska stormaktens storslagenhet framgår av 1634 års regeringsform. Där föreskrivs att de skulle uppträda med större uppvaktnings och större ståt än andra ämbetsmän. På räntekammarens bekostnad tillerkändes de 25 drabanter, av vilka minst 12 ständigt skulle ingå i generalguvernörens följe. Dessutom skulle även sex adliga hovmän ingå i uppvaktnings.²⁶ Denna lagstadgade uppvaktnings var viktig för att synliggöra generalguvernörens maktposition i provinsen och vinna legitimitet för den svenska överhögheten.

Efter införandet av 1634 års regeringsform förkunnade generalguvernörerna tillträdet till tjänsten genom att ankomsten till provinsen och residensstaden formaliserades till högtidliga intåg. När Pehr Brahe anlände till Åbo 1637 för att installera sig som generalguvernör åtföljdes han av en uppvaktnings av drabanter, trumpetare och tjänstemän, ”hwilka skulle öka ståten af hans uppträdande”.²⁷

Men intåget blev inte den storstilade manifestation som Brahe hade tänkt sig. Besviket noterade han att ämbetsmännen på orten var likgiltiga inför hans ankomst.²⁸ Intåg kunde generalguvernörerna själva arrangera, men för att uppnå den åsyftade legitimeringen av makten krävdes någon form av medverkan från ortsbefolkningen eller åtminstone den lokala eliten. När den uteblev fick inte det ritualiserade intåget den effekt som avsetts. Generalguvernörens rätt att ta provinsen i besittning var nonchalerad eller rentav ifrågasatt.

År 1648 hade Sveriges ställning som en av Europas stormakter definitivt befästs. När Brahe samma år anlände till Åbo för sin andra ämbetsperiod kunde han konstatera att förhållandena hade ändrats. När han då gjorde sitt intåg ställde landshövding, biskop, akademi, borgmästare och borgerskap upp en stor välkomstkommitté vid slottet.²⁹ Det var då inte längre någon tvekan om generalguvernörens maktposition och legitimitet.

Till de mer storslagna intågen hörde Carl Gustaf Wrangels ankomst till Stettin i Vorpommern i december 1650. Generalguvernören inträdde i staden och färdades upp till residenset i Stettins slott i en imponerande kortege med mer än 50 vagnar. Den för generalguvernörer påbjudna drabantuppvaktnings uppgick till tretton man, alla försedda med hillebarder och livréer smyckade med det wrangelska vapnet. Intåget har beskrivits som en färgglad och storslagen syn för Stettins invånare, som kantade kortegevägen.³⁰

Under senare delen av 1600-talet framstår ritualiserade intåg som en väl-etablerad form för generalguvernörernas ankomst. Rutger von Ascheberg beskrev i sin journal intåget i Göteborg 1678, som dock fick en lite annorlunda utformning genom att han anlände sjövägen.³¹

Under enväldet var formerna för intåget väl befästa. När Erik Dahlbergh anlände till sin post i Bremen-Verden gjorde han ett intåg i residensstaden Stade ”under [...] guarnisonens och borgerskapets salvor”.³² Sedan han senare samma år utnämnts till generalguvernör över Livland höll han den 31 augusti 1696 sitt ”solenne intogh uthi Riga medh stoor magnificence och ähra, och bleef fägnat så wäl af slättet och casteelet som staden medh 64 canonskätt”.³³ Genom att arrangera sin ankomst på ett sätt som påminde om kungliga intåg eller kröningsprocessioner ritualiserades händelsen till en politisk manifestation där maktrelationen till provinsbefolkningen upprättades. Intåget visualiserade att generalguvernören tog sin provins i besittning.

Generalguvernörens maktposition legitimeras kontinuerligt

Men det räckte inte att generalguvernörerna kommunicerade med sina underlydande i samband med installationen. Maktrelationen måste legitimeras i en ständigt pågående process. Från mitten av 1600-talet kom allt fler av generalguvernörers ämbetsåligganden att ritualiseras och utformas till en maktmanifestation.

Såsom provinsens högste militära ledare ägde generalguvernörerna skyldighet att inspektera fortifikationsverk och trupper. Gustav Banér tillhörde de mer återhållsamma generalguvernörerna när det gäller formaliserade eller dramatiserade maktmanifestationer i sitt skånska guvernement. Han gjorde en generalmönstring av alla trupper i mars varje år. Det finns ingen anledning att tro att detta genomfördes utan någon som helst högtidlighet, men Banér nämner inte något om detta i sin ämbetsberättelse. Det var inte huvudpoängen för honom.³⁴

Erik Dahlbergh däremot tycks under sin ämbetsperiod i Livland inte ha missat något tillfälle att i ritualiserad glans manifesteras den svenska överhögheten och sin egen maktposition. Han ägnade sina två första år i guvernementet huvudsakligen åt att resa runt och mönstra trupper. Hans resa arrangerades på ett sätt som påminde om en eriksgata med högtidliga intåg och processioner i varje ny stad han besökte.³⁵ Så exempelvis kommenterade Dahlbergh i sin dagbok en procession i Narva där ”warandes heela garnisonen och borgerskapet i gewähr, och lösen 36 stycken, 1 mil. Den 26. derifrån med samma ceremonier till Lagana”.³⁶ Genom att resorna och framför allt ankomsterna till nya platser utformades på ett sätt som knöt an till välkända ritualer blev mönstringsresorna något av generalguvernörens triumftåg, där

han på ett synbart sätt tog varje distrikt och varje stad i besittning. Medverkan av militären, den lokala eliten och delvis också provinsbefolkningen legitimerade den maktposition generalguvernören manifesterade.

Invingningar av statliga institutioner var en annan sida av generalguvernörernas ämbetsåligganden, som ritualiserades och utformades som storstilade demonstrationer av Sveriges ära och framåtanda. Hit hörde inte minst invigningarna av stormaktsväldets nya universitet. Invigningarna av universitetet i Dorpat 1632 och Åbo universitet 1640 innehöll båda högtidliga ceremonier med processioner, högtidsgudstjänster och fester. Generalguvernörernas tal ansågs så viktiga att de finns bevarade och tryckta i universitetshistorikerna.³⁷ När Lunds universitet invigdes i januari 1668 var den annars så återhållsamme Gustaf Banér angelägen om att allt skulle gå rätt till för att sprida glans över såväl invigning som den svenska kronan. Hans strategi framkommer tydligt i hans ämbetsberättelse, där han särskilt betonar att ceremonier, prydnader och traktering ordnats så att "Kongl. May:tz respect och heder uthi all ting bleff behörigen i acht tagen".³⁸

Akademiens betydelse i detta sammanhang framgår också av att Erik Dahlbergh som i egenskap av generalguvernör över Livland och universitetskansler över Dorpats universitet gärna deltog i disputationer, orationer och "slika solenniteter vid academierna".³⁹ I anslutning till en disputation, som han bevisade 1697, trycktes ett särskilt hyllningsplakat till generalguvernörens ära.⁴⁰ Det hela påminner om de hyllningar och panegyriska skrifter som framför allt under 1660-talet framställdes vid akademier och universitet i Frankrike till Ludvig XIV:s ära.⁴¹ När universitetet i Dorpat flyttades till Parnau 1699, var det generalguvernörens uppgift att förrätta invigningen på den nya orten. Även då organiserades invigningen i anslutning till väl etablerade ceremonier, pompa och ståt och med generalguvernörens tal som huvudattraktion.⁴²

Universitetet var viktiga institutioner och instrument för integrering och kontroll över provinserna. Här utbildades präster och ämbetsmän till trogna män i kronans och kyrkans tjänst.⁴³ Samtidigt representerade universitetet den modernisering och framtidstro som den svenska stormakten så storstilat erbjöd de nya undersåtarna. Evenemang knutna till universitetet var därför ofta ritualiserade med hjälp av formalisering, dramatisering och anknytning till kända traditioner. Härigenom etablerades en relation till stormaktens blivande administratörer och lokala makthavare, men framför allt åskådliggjordes den svenska statens ära.

De högtidligheter som omgärdade öppnandet av den wismarkska tribunaldomstolen är ytterligare ett exempel på hur invigningar av statliga institutioner iscensattes till magnifika maktmanifestationer. När Vorpommern och Bremen-Verden blev svenskt bibehölls det tyska kejsarrikets lagar. Däremot tilläts invånarna inte längre att vända sig till den tyska

Rikskammarrätten, den högsta domstolen. Den svenska regeringen godtog istället de pommerska ständernas krav på en särskild appellationsdomstol. År 1653 inrättades därför den wismarkska tribulandomstolen.⁴⁴

Invigningen gjordes till en storslagen högtidlighet. Från torget vid rådhuset utgick en ståtlig procession med riksrådet Schering Rosenhane och greve Bengt Oxenstierna i spetsen tillsammans med generalguvernör Carl Gustaf Wrangel. I domstolsbyggnaden hölls högtidstal och trumpetfanfarer. Efter en salut med 400 skott avslutades högtidligheterna med en festbankett.⁴⁵ Genom ritualiseringen manifesterades den svenska stormaktens överhöghet, samtidigt som den moderna stormaktens förmåga att skipa rättvisa visualiserades i festligheterna. För dem som inte hade möjlighet att delta i invigningen trycktes och spreds flygblad med reportage från begivenheterna. Ingen skulle vara okunnig om hur det gick till när den svenska kronan förärade pomrarna en egen appellationsdomstol.

Det var inte endast i samband med invigningen av tribunaldomstolen som trumpetfanfarer användes. Pukor och trumpeter omnämns så gott som alltid i samband med processioner, invigningar och andra festligheter i provinserna.⁴⁶ I enlighet med traditionen vid slottet Tre kronor i Stockholm blåstes även vid generalguvernörernas hov till bords genom trumpetfanfarer.⁴⁷ Fanfarer och trumvirvlar drog uppmärksamhet till processioner, mottagningar och liknande evenemang, men framför allt var de ett medel att skapa en högtidlig och förtätad stämning när generalguvernören mötte representanter för provinsbefolkningen. Denna form av musikalisk glans ansågs så viktig för att högtidlighålla generalguvernörernas framträdande att det i RF 1634 fastslogs att det skulle ingå fyra trumpetare och en trumslagare i deras följe, allt för att garantera föreskriven ståt.⁴⁸ Den svenska stormaktens överhöghet skulle inte enbart synliggöras, den skulle även höras.

När ämbetsuppdragen under någon period inte omfattade invigningar eller andra officiella evenemang fick generalguvernörerna hitta andra former för att vidmakthålla maktförhållandena. Slutna freder och vunna segrar firades inte endast i Stockholm, utan generalguvernörerna såg till att stormaktens framgångar även firades i provinserna. Huvudattraktionen i dessa sammanhang var vanligen spektakulära fyrverkerier. Vid de välregisserade segerfester som hölls runt hela det svenska väldet efter den svenska segern i Narva 1701, blev segern föremål för denna populära typ av konstnärlig gestaltning. Så lät exempelvis generalguvernör Nils Gyllenstierna avskjuta ett stort fyrverkeri i Bremen-Verdens residensstad Stade till Karl XII:s ära, där segern framställdes i allegorisk form.⁴⁹ Fyrverkerierna kunde ses av både inbjudna gäster och hela befolkningen i det omgivande landskapet. Genom dessa fyrverkerier visualiserades den svenska stormaktens militära styrka, ära och härlighet.

När det ansågs befogat synes det inte ha varit svårt att hitta anledningar att

David Klöckers porträtt av Wrangel från 1652.

iscensätta en procession eller liknande för att vinna en kontinuerlig legitimering av generalguvernörens maktposition. Så till exempel passade Johan Jacob Hastfehr, som var generalguvernör i Livland 1686–1695 på att organisera ”eine bessere parade” i Riga när han fått ett exklusivt hästspann i present.⁵⁰

Banketter, middagar, mottagningar och liknande former av representation tillhörde en annan sida av generalguvernörernas verksamhet. Carl Gustaf Wrangels och hans hustru Anna Margareta von Haugwitz representation för Svenska Pommerns elit, tyska furstar och utländska gäster beskrevs redan i samtiden som ”fursterlig”.⁵¹ Vittomtalade var de wrangelska festbanketterna, som förutom middag, musikunderhållning och dans även bjöd på ringränning, fyrverkerier och andra begivenheter.⁵²

Denna form av storslagen representation var inte enbart förströelse, utan de var viktiga för relationen mellan generalguvernören och befolkningen i provinsen. Ellen Fries betonar dessa tillställningars betydelse för att skapa god samsjäm mellan provinsens styresman och den lokala eliten.⁵³ Detta är givetvis korrekt, men banketter och andra fester måste också ses i ett maktperspektiv. Festerna underslättade maktutövningen. Nils Bielke, generalguvernör över Pommern 1687–1697, skrev ett år efter sitt tillträde i ett brev till Karl XI följande entydiga kommentar rörande detta:

En bankett eller två om året där de kunna vara lustiga och förtroliga har stor verkan, ty de nu synas så billige och så benägna till att göra allt det man åstundar, att jag intet säga kan.⁵⁴

Folkets hyllning?

Kronans representanter tog initiativ och regisserade de ceremonier varigenom den svenska överhögheten proklamerades och sökte legitimitet. Men överhetens initiativ var, som tidigare påpekats, inte tillräckliga för att legitimera maktsystemet och generalguvernörens maktställning. För detta krävdes även ett gensvar från undersåtarnas sida. Ett intåg utan mottagningskommitté och hyllningar eller ens uppmärksamhet var, som Per Brahe bittert fick erfaras 1637, en missräkning. Peter Burke har framhållit att syftet med kungliga intåg var att monarken skulle ta emot folkets ”vördnad och underkastelse”.⁵⁵ På ett motsvarande sätt visade provinsbefolkningen generalguvernören sin vördnad och underkastelse när den stod längs kortegevägen vid intågen, närvarade vid en invigning eller tackade ja till en bankett. Men det fanns även andra sätt att visa honom hedersbetygelser.

Eskorter, företrädesvis in till och ut ur städer, var en hedersbetygelse som tillkom monarken, men även utländska ambassadörer, sändebud och militära befattningshavare på resa i landet.⁵⁶ När generalguvernörerna gavs denna hedersbetygelse av den lokala eliten kan det ses som ett uttryck för att en upprättad maktrelation bekräftades. Johan Rosenhane, landshövding över Viborgs län och Karelen antecknade i sin dagbok om flera eskorter han organiserade. När exempelvis generalguvernören över Ingermanland, Gustav Horn, anlände till Viborg mötte Rosenhane med följe upp en fjärdedels mil utanför staden och eskorterade honom den sista sträckan.⁵⁷ Samma hedersbetygelser tillkom Rosenhane själv nära han återvände efter att ha varit i Stockholm och deltagit i Kristinas abdikation och Karl X Gustafs kröning.⁵⁸ När landshövdingen representerade en ny monark ansågs även han vara värdig en sådan hedersbetygelse.

Erik Dahlbergh rapporterade ofta hur han uppvaktades med eskorter vid ankomst till och avfärd från Livlands olika städer på sin ”eriksgata” runt provinsen. När han exempelvis anlände till Narva den 24 oktober 1698 möttes han utanför staden av en uppvaktning bestående av kommandanten och de högsta officerarna, burggreven, borgmästare och råd samt ett kompani av borgerskapet till häst.⁵⁹

Eskorter åtföljdes ofta av en välkomnande kanonlösen. En sådan hedersbetygelse gällde annars kungligheter samt främmande statsbesök och beskickningar.⁶⁰ Erik Dahlbergh tillmätte kanon- eller gevärslösen en stor betydelse och angav minutiöst i sin dagbok exakt hur många skott han hedrats med vid ankomsten till varje ort. När han vid ett tillfälle kom till

Dorpat blev han ”fegnadt med 16 kanonskott”, medan han i både Narva och Lagana hälsades med 36 skott. Vid återkomsten till Riga kunde han belåtet konstatera att i residensstaden hedrade man honom med en lösen om hela 64 kanonskott.⁶¹ Antalet skott var för Dahlberg ett mått på hur högt han respekterades i respektive stad.

När Rutger von Ascheberg beskrev sin egen ankomst till Göteborg i december 1678 för att tillträda som generalguvernör över Göteborg, Bohuslän och Dal, rubricerade han den lösen som sköts till hans ära som händelsernas klimax.⁶² Den synbara hyllningen överträffades av den hörbara, som inte kunde gå någon i omgivningen förbi.

Även generalguvernörernas avsked kunde utformas som ett solent uttåg där garnisonens och stadens hyllningslösen stod i centrum. Drabanten Olof Stiernhök skildrade i sin journal Erik Dahlberghs avresa från Riga år 1702 och beskrev hur lösen avlossades till generalguvernörens ära.⁶³ Lösen var en hedersbetygelse som tydligt visade de lokala befattningshavarnas respekt för generalguvernörens upphöjda position. Då hade han vunnit den eftersträfvade legitimeringen av sin maktposition.

Folkets hyllning var alltså knappast den gemena provinsbefolkningens spontana hyllning. Det var en uppvaktning som tillerkändes generalguvernörerna av deras underlydande militära trupper, eller av den lokala eliten.

En generalguvernörs monument över sig själv

För alla generalguvernörer var emellertid inte de sociala handlingar genom vilka en social relation upprättades mellan provinsbefolkningen och dem själva som den svenska stormaktens representanter tillräckligt. Det fanns även provinsstyresmän som därutöver lade stor vikt vid den personliga maktpositionen, som den viktigaste personen i provinsen. Grandiosa residens och byggnadsverk, men även porträtt och medaljer skapades som monument över dem själva och deras makt. Carl Gustaf Wrangel och Nils Bielke, båda generalguvernörer över Vorpommern, utmärkte sig särskilt i detta avseende.⁶⁴ Den förre står i centrum när några exempel på denna form av maktrepresentation studeras.

Carl Gustav Wrangel var generalguvernör över svenska Pommern under två perioder, dels från juni 1648 till slutet av november 1652, och dels från 1656 till sin död år 1676.⁶⁵ Med endast ett kortare avbrott var han Vorpommerns styresman i tjuugoåttio år.

Trots Wrangels ståtliga intåg och inflyttning i residenset i Stettin i december 1650 kom han och hans familj inte att vistas där särskilt många veckor av åren i Pommern. Det var istället slottet Wrangelsburg mellan Wolgast och Greifswald, som blev hans huvudsäte, omgivet av stora godskomplex, både på

fastlandet och på öarna Usedom och Rügen.⁶⁶ Där residerade han, enligt den pommerska historieskrivningen, som en furste, ”wie ein Fürst”.⁶⁷ Därutöver lät han uppföra ett palats i centrala Stralsund, medan slottet Spycker på ön Rügen rustades upp och gjordes till generalguvernörens sommarresidens.⁶⁸ De wrangelska palatsen var spridda över hela svenska Pommern som gigantiska monument över sin byggherre.

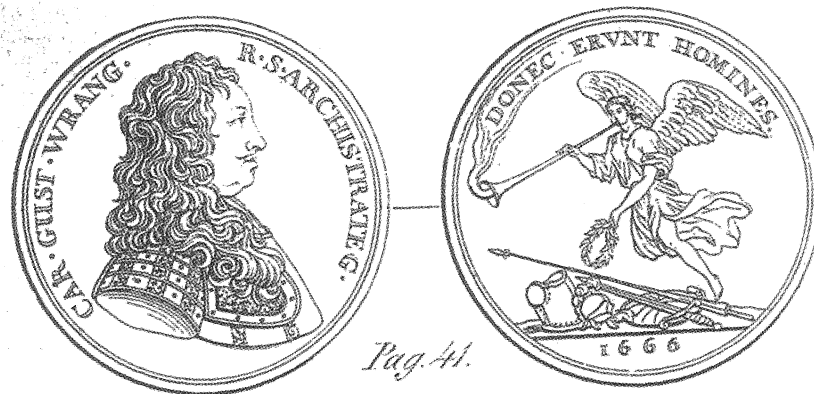
Ett palats är inte enbart en bostad eller en storslagen byggnad. Det är en symbol för ägaren, en utvidgning av hans personlighet och ett medel för hans presentation av sig själv.⁶⁹ Genom dessa magnifika barockpalats visualiserade Carl Gustaf Wrangel sin närvaro på ett mycket konkret sätt för undersåtarna i hela Pommern.

Konstens, och i synnerhet porträttkonstens, roll som en visualisering av personlig makt och storhet stod tidigt klart för Carl Gustaf Wrangel. Hans stora hov omfattade därför alltid minst en framstående hovmålare. Redan 1647, året före utnämningen till generalguvernör, rekryterades Mattheus Merian d.y. Tre år senare anställdes även David Klöcker, som sedermera flyttade till Sverige och blev kunglig hovmålare.

År 1652 fick David Klöcker i uppdrag att göra ett porträtt av sin uppdragsgivare. Målningen, ett ryttarporträtt, visar med all önskvärd tydlighet hur Wrangel ville bli uppfattad av sin omgivning och av kommande generationer. Ryttrarporträtt var i hela Europa normalt förbehållna kungahusets medlemmar och i synnerhet kungar. De få ryttarporträtt som gjordes i Europa av icke kungliga personer avbildar mäktiga män vid sidan av tronen, inte sällan när kungamakten av en eller annan anledning var försvagad eller ifrågasatt.⁷⁰ Typexemplet var den mäktige hertig Olivares i Spanien, målrad av Velasquez. I Sverige hade fältmarskalk Johan Banér och generalguvernör Per Brahe d.y. tidigare låtit avporträttera sig till häst.⁷¹

Carl Gustaf Wrangels ryttarporträtt är ett äreminne över hans utomordentliga maktposition. Här visualiserades i synnerhet hans militära ställning. Hästen reser sig inte i det avancerade dressyrtrick som användes för att utmärka kunglighet, men den reser sig åtminstone lite på bakhovarna.⁷² I ena handen håller Wrangel, i enighet med den kungliga ikonografin, tömmarna och visar därmed vem det är som styr. I den andra handen håller han en dragen värja, som markerar hans militära maktposition. Det var generalguvernörens officiella porträtt, avsett att ses av alla som besökte hans residens.⁷³

För en vidare publik framställde Jeremias Falck ett kopparstick efter samma porträtt. Detta har en kompletterande text där Carl Gustaf Wrangels alla titlar fanns uppräknade, så att ingen skulle kunna undgå att imponeras av hans storhet. Framträdandet på porträttet och kopparsticket är inte entydigt kungligt, men så nära ett fursteporträtt som över huvud taget var möjligt. Carl Gustaf Wrangel framställdes som *nästan* hertigen av Pommern.

Mynt som Wrangel lät prägla av sig själv 1651.

Mynt och minnespengar var en annan representation av kunglig makt i det tidigmoderna Europa.⁷⁴ Det är därför inte särskilt förvånande att även Wrangel lät prägla flera olika minnespengar över sig själv. Den som gjordes i samband med hans utnämning till greve år 1651 visar ett porträtt av Wrangel klädd som fältmarskalk i rustning och en veckad mantel. På fransidan avbildas en järnhandske som håller ett lagerbekransat svärd. En grevlig krona visar att han upphöjdes till greve år 1651.⁷⁵

En annan minnespeng kom ut i flera upplagor under 1665 och 1666, sedan han även utnämnts till riksmarskalk. Även denna visar en bild av Carl Gustaf Wrangel i harnesk och veckad mantel. På fransidan ligger harnesk, hjälm, och en rad vapen. Över dessa flyger Fama, ryktets gudinna, med sin trumpet och håller en lagerkrans över vapnen.⁷⁶ Här är det hans rykte som segerrik fältherre som visualiseras och förevigas. Det var framför allt som segerrik fältmarskalk som Wrangel önskade bli ihågkommen.

Maktens visualisering och legitimering

Generalguvernörerna hade i egenskap av den svenska monarkens representanter en nyckelroll i kontrollen över de erövrade områdena. Uppgiften att skapa en maktrelation till undersåtarna i provinsen och vinna legitimitet för den svenska överhögheten var en viktig sida av deras ämbetsutövning.

Sedan RF 1634 betonat vikten av att "riksens heder och tarf" synliggjordes började alltfler sociala handlingar ritualiseras i syfte att upprätta ett maktförhållande till befolkningen i provinserna. Till en början verkar det inte ha varit självklart för den lokala eliten och den övriga befolkningen att medverka, vilket Per Brahe fick erfara. Under 1630- och 40-talen finns alltså exempel på att generalguvernörernas anspråk på makt över provinserna ifrågasattes. Sedan

Sverige definitivt uppnått stormaktsstatus 1648 finns inga liknande rapporter om motstånd eller likgiltighet inför generalguvernörernas positionering.⁷⁷ Representanter för provinsbefolkningen medverkade i sociala handlingar såsom exempelvis generalguvernörens ankomst till en ort, invigningar av statliga institutioner och inspektioner av militära förband. Under det karolinska enväldet synes maktspråket och de ritualiserade festligheterna ha blivit både glansfullare och frekventare. Generalguvernörernas strategi var oftast att ge ceremonierna mer tyngd genom att anspela på välkända ritualer såsom kungliga kröningar och processioner. Härigenom visualiserades – och audioserades – stormaktens storslagenhet, men framförallt att generalguvernören tagit territoriet i besittning.

De högtidliga processionerna och festliga evenemangen var en strategi för att vinna legitimitet för den svenska överhögheten. Detta var ett fredligt sätt att söka skapa en maktrelation byggd på dominans och underordning. Genom pompan och stäten anades det latenta våld som den svenska överhögheten byggde på. Relationen, som den studerats här, skapades huvudsakligen på den svenska statens och dess representanters villkor. Men det finns också enstaka exempel på motstånd, åtminstone före 1648, och att kompromisser med den lokala eliten kunde förekomma. De ritualiserade festligheterna visualiserade det svenska stormaktsväldets storslagenhet, de behärskade sinnena och byggde upp en stämning som syftade till att skapa den känsla av gemenskap som är en förutsättning för ett välintegrerat samhälle.

To put a mark on the territory

Governor generals legitimizing sovereignty

When someone lay claim to dominate an area it is usually done by markings. Theses actions could, be seen as symbolic, but also as social actions establishing relations of power. This article focus on these strategies used by early modern governor generals, representing the Swedish government, to legitimize the Swedish sovereignty over the provinces in the Baltic area, that is, how the Swedish control was represented.

Governor generals had both the military and the civil control over the provinces. One important side of their government was to establish a relation to the subjects, a relation of power. In the Government Act 1634 it is stated their duty to proclaim the honor and needs of Sweden. Ritualized ceremonies and solemnities were thus one important aspect of their official function. More and more activities as their own arrivals, consecrations, inspections of military units, were ritualized and made something special.

To establish a power relation, it was important that the subjects, or at least the local elite, participated in one way or another. At first it was not obvious

for the local elite or other subjects to participate in these activities, and then the strategy failed. From the middle of the 17th century, however, at least the higher ranks were present.

The strategy of the General Governors was to give the ceremonies and solemnities weight by alluding to well known rituals as royal coronations and processions. Through these ritualized actions the greatness of the great power was visualized. The governor general had put a mark on his territory.

Noter

- 1 Denna artikel är skriven inom ramen för forskningsprojektet "Stat, städer och samhällelig integration: Det svenska östersjöväldet och Östersjöområdet under tidigmodern tid", finansierat av Östersjöstiftelsen.
- 2 Catherine Bell, *Ritual Theory, Ritual Practice*, New York & Oxford 1992 s. 74, 197.
- 3 För en presentation av min syn på statsbildningsprocessen se Kekke Stadin, "Introduction", i *Society, Towns and Masculinity. Aspects on Early Modern Society in the Baltic Area*, (ed.) Kekke Stadin, Stockholm 2001 s. 4 ff och där anförd litteratur.
- 4 Kekke Stadin, "The Masculine Image of a Great Power. Representations of Swedish Imperial Power c. 1620 – 1690", i *Scandinavian Journal of History* 2005:1.
- 5 Peter Burke, *The Fabrication of Louis XIV*, New Haven & London 1992; Mårten Snickare, *Enväldets riter. Kungliga fester och ceremonier I gestaltning av Nicodemus Tessin den yngre*, Stockholm 1999; Mikael Alm, *Kungsord i elfte timmen. Språk och självbild i det gustavianska enväldets legitimitetskamp 1772–1809*, Stockholm 2002; Mats Hallenberg, "Kungen, kronan eller staten? Makt och legitimitet i Gustav Vasas propaganda", i *Maktens skiftande skepnader. Studier i makt, legitimitet och inflytande i det tidigmoderna Sverige*, (red.) Börje Harnesk, Umeå 2003; Malin Grundberg, *Ceremoniernas makt. Maktöverföring och genus i Vasatidens kungliga ceremonier*, Lund 2005.
- 6 "Konsten att klaga, konsten att kräva. Kronan och bönderna på 1500- och 1600-talet", i *Maktens skiftande skepnader. Studier i makt, legitimitet och inflytande i det tidigmoderna Sverige*, (red.) Börje Harnesk, Umeå 2003, s. 43.
- 7 Rutger von Ascheberg, "Rutger von Aschebergs journal 1621 – 1681", i *Fältmarskalken Rutger von Aschebergs journal och korrespondens till år 1680*, (utg.) Alf Åberg, Stockholm 1951; Gustaf Banér, *Gustaf Banérs generalguvernörsberättelse 1664–1668*, (utg.) Ingvar Andersson, Lund 1940 s. 13; Pehr Brahe, d.y., *Pehr Brahe generalguvernör över Finland*, Åbo 1880; Erik Dahlberg, *Erik Dahlbergs dagbok*, (utg.) Herman Lundström, Uppsala 1912.
- 8 Johan Rosenhane, *Johan Rosenhanes dagbok 1652–1661*, (utg.) Arne Jansson, Stockholm 1995; Ellen Fries, *Erik Oxenstierna såsom Estlands guvernör 1646 – 1653*, Stockholm 1885; Olof Stiernhöök, "Journal på det som passerade medh hans Kongl. Maj:ts Drabanter och Lijf-Guarde till foorth år 1700", i *Karolinska Förbundets årsbok 1912*, Lund 1913.
- 9 Stellan Dahlgren, "Der schwedische Absolutismus am Ende des 17. Jahrhunderts und die Integration des Reichs", i *Die schwedischen Ostseeprovinzen Estland und Livland im 16.-18. Jahrhundert*, Stockholm 1993; Aleksander Loit, "Die baltischen Länder im schwedischen Ostseereich", i *Die schwedischen Ostseeprovinzen Estland und Livland im 16.-18. Jahrhundert*, Stockholm 1993; Harald Gustafsson, "The Conglomerate State: A Perspective on State Formation in Early Modern Europe", i *Scandinavian Journal of History* 1998:3–4; Torbjörn Eng, *Det svenska väldet. Ett konglomerat av uttrycksformer och begrepp från Vasa till Bernadotte*, Uppsala 2001.
- 10 Anders Florén, "Nya roller, nya krav. Några drag i den svenska nationalstatens formering", i *Historisk tidskrift* 1987:4, s. 509.

- 11 1634 års regeringsform § 23 i www.geocities.com/odengatan/rfi634.html.
- 12 Kalle Kroon, "Soldatutskrivning och soldathåll som en del av Sveriges integrationspolitik i Estland och Livland", i *Karolinska förbundets årsbok 2006* s. 23 ff; Eng 2000 s. 304 f.
- 13 1634 års regeringsform § 49.
- 14 Fries 1885 s. 15 ff.
- 15 Ingvar Andersson, "Inledning", i Banér 1940 s. XLI.
- 16 Fries 1885 s. 3.
- 17 Erland Sellberg, "Vår förste utbildningspolitiker. En viktig del av Johan Skyttes politiska insats", i *1600-talets ansikte*, (red.) Sten-Åke Nilsson & Margareta Ramsay, Krapperup 1997 s. 337.
- 18 Aschebergs 1951 s. 78.
- 19 Eric Dahlberg, "En kort och sanfärdig berättelse öfwer Grefwe Eric Dahlbergs lewernes lopp", i *Stormaktstid. Erik Dahlbergh och bilden av Sverige*, Läckö 1992 s. 95.
- 20 Rystad 2001 s. 235.
- 21 Grundberg 2005 s. 174 ff.
- 22 Fries 1885 s. 12 f.
- 23 Fries 1885 s. 13.
- 24 Randall Collins, *Theoretical sociology*, San Diego 1988 s. 193.
- 25 Jfr 1634 års RF, där bl.a. § 59 inleds med orden: "Medan konungen öfvermagi är eller fröken...".
- 26 1634 års regeringsform § 49.
- 27 Brahe 1880 s. 9.
- 28 Brahe 1880 s. 9.
- 29 Brahe 1880 s. 29.
- 30 Ivo Asmus, "Carl Gustav Wrangel. Schwedischer Generalgouverneur und 'pommerscher Fürst'", i *Unter der schwedischen Krone. Pommern nach dem Westfälischen Frieden*, Greifswald 1998 s. 65.
- 31 Aschebergs 1951 s. 78.
- 32 Dahlberg 1912 s. 273.
- 33 Dahlberg 1912 s. 280.
- 34 Banér s. 25, 39.
- 35 Dahlberg 1912 s. 280 ff.
- 36 Dahlberg 1912 s. 284.
- 37 Henrik Sandblad, "Om Dorpats universitet under dess äldsta skede 1632–1656", i *Lychnos* 1976 s. 213 ff; Matti Klinge, *Kungliga Akademien i Åbo 1640–1808*, Helsingfors 1988, s. 87 ff; Jfr även Geschwind 2001, s. 57.
- 38 Banér s. 54.
- 39 Dahlberg 1912 s. 280.
- 40 Plakatet finns tryckt i Lövgren 1991 s. 212.
- 41 Burke 1991 s. 67 ff.
- 42 Dahlberg 1912 s. 285.
- 43 Rörande universitetens roll i integrationssträvandena i det svenska stormaktsväldet se Lars Geschwind, *Stökiga studenter. Social kontroll och identifikation vid universiteten i Uppsala, Dorpat och Åbo under 1600-talet*, Uppsala 2001.
- 44 Helmut Backhaus, "Wrangel, Königsmarck, Bielke – drei schwedisch-pommersche Generalgouverneure", i *Pommern, Geschichte, Kultur, Wissenschaft*, Greifswald 1996 s. 164.
- 45 Ulf Pauli, *Det svenska Tyskland. Sveriges tyska besittningar 1648–1815*, Stockholm 1989 s. 22, 112 ff.
- 46 Rosenhane 1995 s. 200; Stiernhöök 1913 s. 343, 353.
- 47 Dahl 2004 s. 36f.
- 48 1634 års regeringsform § 49.

- 49 Gunilla Dahlberg, "Snart sprutar Draken Eeld, snart seer man Örnen flechta", i *1600-talets ansikte*, (red.) Sten-Åke Nilsson & Margareta Ramsay, Krapperum 1997; Snickare 1999 s. 169 f.
- 50 A. Hammarskjöld, "Bidrag till Livlands historia under Karl XI's regering 1. Grefve Johan Jacob Hastfehr", i *Historisk tidskrift*, 1888 s. 245.
- 51 Ivo Asmus, "Carl Gustav Wrangel. Schwedischer Generalgouverneur und 'pommerscher Fürst'", i *Unter der schwedischen Krone, Pommern nach dem Westfälischen Frieden*, Greifswald 1998 s. 66 f.
- 52 Asmus 1998 s. 69.
- 53 Fries 1885 s. 12.
- 54 Bielke 1896 s. 19.
- 55 Burke 1991 s. 59.
- 56 Carina Dahl, *Maktens glans eller glans som makt. En studie över hur Sverige under stormaktstiden påvisade och bibehöll makt och status vid sidan av att föra krig*, Otryckt DE-uppsats, Södertörns högskola 2004 s. 52 ff.
- 57 Rosenhaner 1995 s. 127.
- 58 Rosenhane 1995 s. 118.
- 59 Dahlberg 1912 s. 279 ff, 284.
- 60 Dahl 2004 s. 24 ff.
- 61 Dahlberg 1912 s. 280 ff.
- 62 Aschebergs 1951 s. 78.
- 63 Olof Stiernhöök, "Journal på det som passerade medh hans Kongl. Maj:ts Drabanter och Lijf-Guarde till foorth år 1700 sedan wij anträdde marschen ifrån Stockholm den 30 april", i *Karolinska Förbundts årsbok 1912*, Lund 1913 s. 387.
- 64 Asmus 1998; Oscar Malmström, *Nils Bielke såsom Generalguvernör i Pommern 1687-1697*, Stockholm 1887.
- 65 Backhaus 1996 s. 117 f.
- 66 Ivo Asmus, "Die pommerschen Besitzungen Carl Gustav Wrangels", i *Pommern, Geschichte, Kultur, Wissenschaft*, Greifswald 1996 s. 129 ff.
- 67 Hans Branig, *Geschichte Pommerns. Teil II*, Köln 2000 s. 9.
- 68 Branig 2000 s. 49.
- 69 Burke 1991 s. 34.
- 70 Martin Olin, *Det karolinska porträttet. Ideologi, ikonografi, identitet*, Stockholm 2000 s. 111.
- 71 Ryttarporträttet av Gustav Horn tillkom först omkring 1670 av David Klöcker Ehrenstral. Ansiktet målades efter en förlaga av David Beck.
- 72 Rörande det dressyrtrick som användes vid kungliga porträtt, så kallad levade, se Olin 2000 s. 88 f.
- 73 Porträttet har även samma storlek som officiella statsporträtt, 260x260 cm.
- 74 Alm 2002 s. 37f, 76 ff.
- 75 Bror Edvard Hyckert, *Minnespenningar öfver enskilda svenska män och kvinnor*, Stockholm 1906 s. 52.
- 76 Bror Emil Hildebrand, *Minnespenningar öfver svenska män och kvinnor*, Stockholm 1860 s. 39 ff.
- 77 Om detta trots allt förekom har det förtigits i dessa källor.